

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ 39, ΤΕΥΧΟΣ 115, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΠΡΟΕΔΡΟΙ ΤΗΣ ΕΦΕ

† ΚΩΝ/ΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ – ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
† ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ – ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ
† ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ
† ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ – ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ
† ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ
† ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΤΑΣΙΟΣ, ΕΘΝ.ΜΕΤΣ.ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΦΕ

ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΜΤΟΣ: ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ: ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ: ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ: ΤΑΜΙΑΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ – ΜΕΛΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ – ΜΕΛΟΣ
ΜΑΡΙΑ ΒΕΝΕΤΗ – ΜΕΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

ΑΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΚΡΗΤΗΣ)
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ. ΙΩΑΝ/ΝΩΝ)
ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝ/ΝΩΝ)
ΑΡΓΥΡΑΚΗ ΡΕΓΓΙΝΑ (ΚΑΘΗΓ. ΑΣΚ ΤΕΧΝΩΝ ΠΑΝΕΠ.ΘΕΣ/ΚΗΣ)
ΑΥΓΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΓΕΜΤΟΣ ΠΕΤΡΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΡΑΚΗΣ)
ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ ΝΕΝΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ)
ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΟΛΙΤΣΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠ.)
ΓΛΥΚΟΦΥΔΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΔΕΛΗΒΟΓΙΑΤΖΗΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΔΕΛΛΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΠΑΤΡΩΝ)
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΔΡΑΓΩΝΑ-ΜΟΝΑΧΟΥ ΜΥΡΤΩ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ)
ΔΡΟΣΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ ΕΛΕΝΗ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΙΓΑΙΟΥ)
ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ)
ΚΑΛΔΗΣ ΒΥΡΩΝ (ΚΑΘΗΓ. ΕΘΝ. ΜΕΤΣ. ΠΟΛ/ΧΝΕΙΟΥ)
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ ΕΛΕΝΗ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΚΑΡΑΣΜΑΝΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΕΘΝ. ΜΕΤΣ. ΠΟΛ/ΧΝΕΙΟΥ)
ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)
ΚΑΛΦΑΣ ΒΑΣΙΛΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΚΟΥΤΟΥΓΚΟΣ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΕΘ. ΜΕΤΣ. ΠΟΛ/ΧΝΕΙΟΥ)
ΚΩΣΤΑΡΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠ.)
ΛΕΜΠΕΝΤΕΦ ΑΝΔΡΕΑΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΚΡΗΤΗΣ)

ΜΑΓΓΙΝΗ ΓΚΟΛΦΩ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)
ΜΑΝΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ (ΚΑΘΗΓ. ΔΗΜΟΚΡ. ΠΑΝ. ΘΡΑΚΗΣ)
ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΜΑΡΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ)
ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΜΑΡΚΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΠΑΤΡΩΝ)
ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤΥΧΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)
ΜΠΕΓΖΟΣ ΜΑΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΜΠΟΥΓΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑ/ΝΩΝ)
ΞΗΡΟΠΑΪΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΑΣΚ ΤΕΧΝΩΝ- ΑΘΗΝΑ)
ΠΑΝΤΑΖΑΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΠΑΠΑΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠΙΣΤ. ΚΥΠΡΟΥ)
ΠΑΤΕΛΗ ΙΟΛΗ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΠΑΤΡΩΝ)
ΠΕΛΕΓΡΙΝΗΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ ΤΕΡΕΖΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΠΕΤΣΙΟΣ ΚΩΣΤΑΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝ/ΝΩΝ)
ΠΟΛΙΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΠΡΕΛΟΡΕΝΤΖΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΚΡΗΤΗΣ)
ΡΩΜΑΝΟΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΙΓΑΙΟΥ)
ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΣΤΡΑΓΓΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠ.)
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΡΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΣΦΕΝΔΟΝΗ ΔΗΜΗΤΡΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ)
ΤΑΤΛΑ ΕΛΕΝΗ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΔΥΤ. ΑΤΤΙΚΗΣ)
ΤΕΖΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)
ΤΕΡΕΖΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΠΑΤΡΩΝ)
ΤΖΑΒΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΚΡΗΤΗΣ)
ΤΣΙΝΟΡΕΜΑ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΚΡΗΤΗΣ)
ΦΑΡΑΚΛΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠ.)
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ ΠΑΥΛΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΧΡΟΝΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΨΥΛΛΟΣ ΣΤΑΘΗΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΑΘΗΝΩΝ)
ΨΗΜΜΕΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ (ΚΑΘΗΓ. ΠΑΝΕΠ. ΙΩΑΝ/ΝΩΝ)

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: ΚΑΘΗΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΟΥΔΟΥΡΗ ΣΟΦΙΑ
ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΚΛΕΙΤΟΣ
ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ ΕΛΕΝΗ

ΜΑΓΓΙΝΗ ΓΚΟΛΦΩ
ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ
ΜΙΝΕΒΑ ΣΙΛΒΙΑ
ΝΤΑΒΟΥ ΜΠΕΤΙΝΑ
ΠΕΤΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΠΛΕΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΤΕΡΕΖΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Η δημοσίευση μελετών και άρθρων στην Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση δεν υποδηλώνει την αποδοχή των γνώμών του συγγραφέα, ο οποίος εκ των πραγμάτων έχει την ευθύνη για τα όσα γράφει

GREEK PHILOSOPHICAL REVIEW
PUBLISHED BY THE GREEK PHILOSOPHICAL SOCIETY
5 SIMONIDOU STR., 174 56 ALIMOS - GREECE

The Greek Philosophical Review is the scientific journal of the Greek Philosophical Society. Since 1984 it is published regularly, three (3) times per year, being the oldest and the most prominent philosophical journal in Greece. It addresses itself to researchers and thinkers, whether they live in Greece or abroad. It embraces all philosophical movements and promotes works from philosophy, humanities and social sciences. Faithful to the principles of intellectual pluralism laid down in the Society's Constitution, its purpose is to unify the philosophical forces in Greece and abroad. Its aspiration is to provide a forum for these forces. For 40 years the Greek Philosophical Review has been the genuine expression of Greek philosophical thought.

Submissions

The Journal accepts scientific papers, short essays, research notes and projects, book reviews and miscellaneous other works. Papers (scientific publications) are subject to **double blind peer review**.

Guidance to the authors

Primary language of the Journal is Greek. The Journal also accepts important manuscripts in English and French language. All works will be originals. The authors are solely responsible for the linguistic form and the content of their work. All submissions should be sent via email.

Charges

Annual subscriptions for individuals in the EU is €40 EUR; outside the EU and organisations: €50 EUR. Works with DOI: €70 EUR; peer reviewed manuscripts with DOI: €150 EUR.

Intellectual property

Reviewed and published scientific papers and other works with DOI are published under Creative Commons (CC) licence. All other works are subject to © Copyright that belongs to the Greek Philosophical Review.

Research ethics

The Journal is taking all reasonable steps to identify and prevent the publication of papers where research misconduct has occurred.

Confidentiality

The Greek Philosophical Review recognises the importance of personal data, hence considers their protection and preservation to be of utmost importance, taking all necessary technical measures and observing the applicable legislation.

Publication details

Greek Philosophical Review, Triannual Scientific Journal.

Director:

Prof. Konstantinos Boudouris

Editorial and Publication Committee

Androulidakis Konstantinos

Boudouri Sophia

Christias Panagiotis

Davou Bettina

Dimitrakopoulos Konstantinos

Ioannides Kleitos

Kalogerakos Ioannis

Kalokairinou Eleni

Maggini Gkolfo

Maraggianou Evangelia

Mineva Silvia

Petsios Konstantinos

Pleios Georgios

Terezis Christos

Theocharides Soteris

Voudouris Ioannis

Correspondence:

Prof. Konstantinos Boudouris

Greek Philosophical Review

Simonidou 5, 17456 Alimos, Hellas

E: info@philosophia.org.gr

W: philosophia.org.gr

DOI: 10.57587/GPR

ISSN: 1105-8978

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΝΙΚΗ-ΧΑΡΑ ΜΠΑΝΑΚΟΥ – ΕΥΔΟΞΙΑ ΔΕΛΛΗ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ	3
ΙΩΑΝΝΗ Ν. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΡΙΖΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ «ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ»	6
ΣΩΤΗΡΗ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΗ ΒΟΥΔΟΥΡΗ Η ΥΠΑΡΞΗ ΣΤΟΝ ΕΓΚΛΕΙΣΜΟ: ΜΙΑ ΑΦΑΙΡΕΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑ ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	19
ΝΙΚΟΥ ΜΑΚΡΗ: ΚΕΝΟ ΚΑΙ ΚΕΝΟΤΗΤΑ, ΠΛΗΡΩΜΑ ΚΑΙ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	39
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΜΕΛΙΔΩΝΗ: Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ MERLEAU-PONTY ΚΑΙ ΣΤΟΝ LEVI-STRAUSS	49
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΡΜΠΟΥΤΗ: Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ	59

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΛΟΓΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ: ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΓΕΩΡΓΟΒΑΣΙΛΗΣ

Νίκος Μακρής:

Δημοσθένη Γεωργοβασίλη, *Ομολογία, Αναγνώσεις, Αμφισβητήσεις, Αναφορές, Ανέκδοτα φιλοσόφων και στοχαστών, Θεατρικός λόγος, Ομολογία, κ.α.*

80

Πέτρος Φαραντάκης:

Θανάση Σακελλαριάδη, «*Ψυχής πείρατα*». *Στα μονοπάτια της συνείδησης*, Gutenberg, Αθήνα, 2020, σελ. 219

83

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Περιοδικό Επιστροφή,

International Journal of Professional Ethics in Philosophy and Education.
Studies and Practices

92

Αθηναϊκά βραδινά

Φιλοσοφικών συζητήσεων και αναζητήσεων

93

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΤΗΝ ΕΦΕ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

94

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΕΛΑΒΕ Η ΕΦΕ

96

Η ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΟΝ MERLEAU-PONTY ΚΑΙ ΣΤΟΝ LEVI-STRAUSS

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΜΕΛΙΔΩΝΗ

Στην φιλοσοφία του Maurice Merleau-Ponty παρατηρείται μια προσπάθεια διεύρυνσης του νοήματος του λόγου [raison], σε σχέση με τον τρόπο κατά τον οποίο αυτός χρησιμοποιείται στην επιστήμη, με στόχο την επέκταση της επικρατείας του στην περιοχή φαινομένων που είναι αντιληπτά και εκτός της επιστήμης. «Η επιστημονική σκέψη», θα μας πει σε ένα από τα άρθρα της τελευταίας περιόδου του, «πρέπει να επανατοποθετηθεί στο πλαίσιο ενός εκ των προτέρων «υπάρχειν».¹ Αυτή η κατεύθυνση μπορεί να φανεί και σε ένα άλλο άρθρο της ίδιας περιόδου με θέμα «Από τον Mauss στον Claude Lévi-Strauss», όπου θα γράψει: «ο στόχος είναι λοιπόν η διεύρυνση του λόγου μας, ώστε να τον καταστήσουμε ικανό να περιλαμβάνει εκείνο που μέσα μας και μέσα στους άλλους προηγείται του λόγου και τον υπερβαίνει».² Η νέα οπτική του Γάλλου φιλοσόφου ίσως να συνεπικουρείται και από τις έρευνες του συναδέλφου του στο Collège de France στην έδρα της κοινωνικής ανθρωπολογίας Claude Lévi-Strauss,³ που τον φέρνουν πιο κοντά σε μια πιο βιωματική προσέγγιση της ευρύτερης πραγματικότητας του ανθρώπου, δια της οποίας κατευθύνεται προς μια επανασύνδεση της αντικειμενικής ανάλυσης με το βίωμα, κάτι που για τον Merleau-Ponty συνιστά το πρώτιστο έργο της ανθρωπολογίας.⁴ Στο άρθρο του «Το μάτι και το πνεύμα» θα σκιαγραφήσει με λίγα λόγια αυτή τη νέα κατεύθυνση που επιδιώκει: «Δεν απομένει στη φιλοσοφία μας παρά να

**** Επιθυμώ να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες στην καθηγήτριά μου κυρία Νίκη-Χαρά ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ για την επιμέλεια του παρόντος άρθρου.**

¹ M. MERLEAU-PONTY, *Το μάτι και το πνεύμα*, μτφρ. Α. Μουρζίκη, Αθήνα, Νεφέλη, 1991, σ. 63

² M. MERLEAU-PONTY, *Signes*, Paris, Gallimard, 1960, σ. 154. Πβ. V. DESCOMBES, *Το ίδιο και το άλλο - 45 χρόνια Γαλλικής φιλοσοφίας*, μτφρ. Λ. Κασσίμη, Αθήνα, Praxis, 1984, σ. 130.

³ Ο Merleau-Ponty αφιέρωσε τρεις μήνες για την πρόταση της έδρας του Lévi-Strauss, πρόταση για την οποία δεν υπήρξε καμία που να την αντικρούει. Για την ακρίβεια σε αυτόν οφείλεται εκείνη η πρώτη έδρα της ανθρωπολογίας μετά από αυτή της κοινωνιολογίας που κατείχε ο Mauss. Βλ. C. LÉVI-STRAUSS, D. ERIBON, *De près et de loin*, Paris, Odile Jacob, 1988, σ. 89, 91.

⁴ Βλ. M. MERLEAU-PONTY, *Signes...*, σ. 149-150.

αναλάβει τη διερεύνηση των προοπτικών του πραγματικού κόσμου».⁵

Όπως ο Kant, διαβάζοντας τον Rousseau, ανακάλυψε την αξία του απλού χειρώνακτα ανθρώπου, όπως δηλώνει ο ίδιος: «έμαθα να σέβομαι την ανθρώπινη φύση»,⁶ κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να ισχύει και για τον Merleau-Ponty σε σχέση με τον Lévi-Strauss, καθώς, χάρη στα νέα εργαλεία και τις νέες περιγραφές που πάνω στην ανθρώπινη φύση προσέφερε η διεισδυτική έρευνα του δεύτερου στις «πρωτόγονες» φυλές, δηλαδή στις φυλές χωρίς γραπτή ιστορία, ο Merleau-Ponty φαίνεται να προχωρεί περισσότερο στα τελευταία του κείμενα προς μια πιο άμεση αποδοχή των αισθητηριακών κατανοήσεων του ανθρώπου. Εξάλλου, όπως στο Rousseau έτσι και στον Lévi-Strauss κυριαρχεί η ανάγκη συμφιλίωσης της νόησης με το συναίσθημα, έστω και από αντίθετους δρόμους.⁷ Για μια επανεξέταση της έννοιας της αντίληψης και εκείνης του αναστοχασμού σε ένα επίπεδο όπου θα αντανακλούν η μία την άλλη ομιλεί στο *Ορατό και το αόρατο* ο Merleau-Ponty.⁸ Η έννοια της δομής φαίνεται να είναι αυτό που κυρίως τον ενδιαφέρει στην ανάγνωση που κάνει του έργου του Lévi-Strauss,⁹ καθώς «υποδεικνύει ένα μονοπάτι έξω από τη συστοιχία υποκειμένου-αντικειμένου που κυριαρχεί στη φιλοσοφία από τον Descartes μέχρι τον Hegel».¹⁰ Ακολουθώντας την άγρια σκέψη κατά τον Lévi-Strauss και όχι κάποιον ταξινομητικό και προσδιοριστικό επιστημονικά ορθολογικό τρόπο προσέγγισης θα επιχειρήσει να την αναπτύξει σε ένα βαθμό και στο ανολοκλήρωτο τελευταίο του βιβλίο *Το ορατό και το αόρατο*. Εκεί θα θέσει εξαιρετικής το ζήτημα για μια φιλοσοφία που απέχει από το να δίνει λεκτικές ερμηνείες του κόσμου, που δεν τον εγκαθιστά σε μια τάξη του λεκτού ή του γραπτού, αλλά «θέλει να κάνει τα πράγματα τα ίδια να εκφραστούν μέσα από τα βάθη της σιωπής τους».¹¹

Περνώντας στο έργο του Lévi-Strauss μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι δια της έννοιας της δομής που χρησιμοποιείται από εκείνον για μια ισότιμη προσέγγιση κοινωνιών που δεν ανήκουν στον αποκαλούμενο πολιτισμένο κόσμο, δηλαδή κατά κύριο λόγο δεν υπάγονται στα πρότυπα του δυτικού

⁵ Του ίδιου, *Το μάτι και το πνεύμα...*, σ. 92.

⁶ FRAGMENTS (HARTENSTEIN, VIII), 624, via E. CASSIRER, *Kant και Ρουσό*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλου, Αθήνα, Έρασμος, 1991, σ. 8.

⁷ Βλ. C. LÉVI -STRAUSS, D. ERIBON, *De près et de loin...*, σ. 232.

⁸ Βλ. M. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible*, επιμ. C. Lefort, Paris, Gallimard, 1964, σ. 57.

⁹ Πβ. M. MERLEAU-PONTY, *La structure du comportement*, Paris, PUF, 1953, σ. 151. Ήδη από το πρώτο αυτό βιβλίο ορίζει τη δομή ως το πραγματικό αντικείμενο της επιστήμης.

¹⁰ M. MERLEAU-PONTY, *Signes...*, σ. 155.

¹¹ M. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible ...*, σ. 18.

πολιτισμού, θα κατορθώσει πρώτος να περιγράψει σε τέτοιο βάθος τις ιθαγενείς κοινωνίες και με τρόπο ώστε να μην αντιβαίνουν στους νόμους της λογικής, όπως μέχρι τότε συνηθιζόταν να γίνεται. «Κάθε δομή είναι κατοικήσιμη – αυτός μάλιστα ίσως να είναι ο καλύτερος ορισμός της»,¹² θα μας πει ο Roland Barthes. Και για τον Merleau-Ponty το βασικότερο είναι να βιωθεί ο κόσμος μέσω μιας πρωταρχικής εμπειρίας που θα του σηματοδοτήσει «όχι ως αντικείμενο της νόησής μου, όπως η σκέψη της επισκόπησης, αλλά ως κατοικία μου».¹³ Αν για τον Lévi-Strauss «οι δομές αυτές δεν είναι μόνο όμοιες για όλους και για όλο το υλικό στο οποίο εφαρμόζεται η συμβολική λειτουργία αλλά και ολιγάριθμες, τότε κατανοούμε γιατί ο κόσμος του συμβολισμού ποικίλλει απείρως ως προς το περιεχόμενό του, ενώ είναι πάντα περιορισμένος ως προς τους νόμους του».¹⁴ Με μια πρωταρχική πεποίθηση ότι «κάθε ζώο, κάθε δέντρο, κάθε κλωνάρι βοτάνου, όφειλαν να διαφέρουν ριζικά, να παρουσιάζουν με την πρώτη ματιά την τροπική τους φύση»,¹⁵ όπως θα πει στους *Θλιμμένους τροπικούς* το 1955, ο Lévi-Strauss έθεσε σαν πρώτιστο ερευνητικό του όραμα να καταδείξει τη ριζική και αποκλειστική σημασία των ιθαγενών πολιτισμών, ιχνηλατώντας τις πρώτες κοινωνικές εμπειρίες του ανθρώπου και τη λειτουργικότητα ή μη των διάφορων ξένων στο δυτικό άνθρωπο κοινωνικών δομών.

Δέκα χρόνια πριν από το προαναφερθέν βιβλίο που καθιέρωσε τον Lévi-Strauss, ο Merleau-Ponty στο δικό του κομβικό για το έργο του βιβλίο *Φαινομενολογία της αντίληψης*, θα πει πως «το πραγματικό είναι ένας στέρεος ιστός, δεν περιμένει τις κρίσεις μας για να ενωθεί με τα εκπληκτικότερα φαινόμενα ούτε για ν' απαρητηθεί τις αληθοφανέστερες φαντασίες μας».¹⁶ Βασισμένος στη νεόδμητη επιστήμη των φαινομένων που είχε θεμελιώσει ο Husserl, ο Merleau-Ponty φαίνεται έτοιμος για μια διάνοιξη της επιστήμης προς το βίωμα με σκοπό όχι να απο-δομήσει τον λόγο αλλά να καταδείξει τις διευρυμένες δυνατότητές του: «Όλο το σύμπαν της επιστήμης είναι κατασκευασμένο πάνω στον βιωμένο κόσμο και αν θέλουμε να σκεφτούμε την ίδια την επιστήμη με αυστηρότητα, να εκτιμήσουμε επακριβώς το νόημα και την εμβέλειά της, οφείλουμε να αφυπνίσουμε πρώτα αυτή την

¹² P. ΜΠΑΡΤ, *Αποσπάσματα του ερωτικού λόγου*, μτφρ. Β. Παπαβασιλείου, Αθήνα, Κέδρος, 1977, σ. 62.

¹³ N. X. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις του ορατού. Η φιλοσοφία της τέχνης στο έργο του M. Merleau-Ponty*, Αθήνα, Έννοια 2008, σ. 262.

¹⁴ C. LÉVI-STRAUSS, *Δομική ανθρωπολογία*, μτφρ. Θ. Παραδέλλη, Αθήνα, Κέδρος, 2010, σ. 253.

¹⁵ C. LÉVI-STRAUSS, *Tristes tropiques*, Paris, Plon, 1955, σ. 47

¹⁶ M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie de la perception*, Paris, Gallimard, 1945, σ. 11.

εμπειρία του κόσμου της οποίας η επιστήμη είναι η δευτερογενής έκφραση».¹⁷ Από αυτή την πρωταρχική προσέγγιση της πραγματικότητας είναι φανερό η οφειλή του στον Husserl, όπως θα την αναφέρει, και μάλιστα θα εστιάσει στην ανακάλυψη από εκείνον της φαινομενολογικής αναγωγής, που την επικαλείται ως ένα «ξάφνιασμα» μπροστά στον κόσμο.¹⁸ Το υπερβατολογικό εγώ του Husserl είναι εκείνο στην συνείδηση του οποίου ο κόσμος συντίθεται πρώτα από όλα ως πρωταρχική ενότητα,¹⁹ και ο Merleau-Ponty θα βαδίσει προς αυτό το ξάνοιγμα της συνείδησης στον κόσμο για να προωθήσει μια φιλοσοφική σκέψη που θα επιχειρήσει να τον κατανοήσει στην επαν-ενοποιημένη ολότητά του καθώς: «Ο κόσμος δεν είναι αυτό που σκέπτομαι αλλά αυτό που ζω, είμαι ανοιχτός στον κόσμο, επικοινωνώ αναντίρροπα μαζί του, αλλά δεν τον κατέχω, αυτός είναι ανεξάντλητος».²⁰

Στη *Φαινομενολογία της αντίληψης* ο Merleau-Ponty επιμένει στην προ-λογική ερμηνεία του κόσμου θεωρώντας πως η εμφάνισή του είναι και θα παραμείνει προ-λογική και ότι κάθε εικόνα μας του κόσμου μπορεί μόνο να φτιαχτεί ως ένα μέρος της τωρινής πραγματικότητας, γι' αυτό θα πρέπει να βρούμε μια θέση στον φαινομενικό ειρμό που να περικλείει το ον από όλες τις πλευρές.²¹ Δίνει εκεί τον πρώτο ρόλο στην αντίληψη, γιατί μόνο αυτή, θεωρούμενη με υπαρξιστικό τρόπο, μπορεί με μιας να θέσει την πίστη του υποκειμένου σε έναν κόσμο.²² Ο κόσμος φαίνεται σε εκείνη τη φάση της έρευνάς του να μην έχει ακόμη τόσο ενεργή σχέση με το νόημα καθώς «η ανθρώπινη νοηματοδότηση είναι δοσμένη πριν από τα υποτιθέμενα αισθητά σημεία».²³ Ο Lévi-Strauss θα έρθει με τη σειρά του να τονίσει τη διανοητική υφή οποιασδήποτε σχέσης με τον κόσμο, θέλοντας να αποδείξει πως δεν υπάρχει μορφή χωρίς περιεχόμενο και ακριβώς επειδή το περιεχόμενο δίνει μορφή είναι που πρέπει να εξετάσουμε τις αναλυτικές δυνατότητες της πρωτόγονης σκέψης: «Το περιεχόμενο αντλεί την πραγματικότητά του από τη

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 8-9. Βλ. και την έμφαση του Husserl στην έκφραση του νοήματος της βουβής εμπειρίας στους *Καρτεσιανούς στοχασμούς*: «Το σημείο εκκίνησης είναι η καθαρή και, ούτως ειπείν, ακόμα βουβή εμπειρία που πρέπει να οδηγηθεί στην καθαρή έκφραση του δικού της/ ίδιου νοήματος» (E. HUSSERL, *Καρτεσιανοί στοχασμοί*, μτφρ. Παύλος Κόντος, Αθήνα, Εκδ. Ροές, 2002, σ. 64).

¹⁸ Βλ. M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie...*, σ. 14.

¹⁹ Βλ. E. HUSSERL, *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*, Den Hag, Martinus Nijhoff, 1974, σ. 245.

²⁰ M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie...*, σ. 17.

²¹ Βλ. στο ίδιο, σ. 325.

²² Βλ. στο ίδιο, σ. 350.

²³ M. MERLEAU-PONTY, *La structure du comportement...*, σ. 181.

δομή, και αυτό που αποκαλούμε μορφή είναι η ένταξη σε μια δομή των τοπικών δομών στις οποίες συνίσταται το περιεχόμενο».²⁴ Σε αντίθεση με όσα ήδη από το 1922 είχε γράψει ο Lévy-Bruhl, ο οποίος χρησιμοποιώντας μαρτυρίες από τη ζωή πρωτόγονων φυλών προσπάθησε να υποστηρίξει πως η πρωτόγονη νοοτροπία μαρτυρεί μια παντελή αδιαφορία και ίσως μια αποστροφή για τις διαλεκτικές χρήσεις της σκέψης, τον συλλογισμό και τον στοχασμό,²⁵ ο Lévi-Strauss θα έρθει με την *Άγρια σκέψη* το 1962 να τονίσει πως «κάθε πολιτισμός έχει την τάση να υπερεκτιμάει τον αντικειμενικό προσανατολισμό της σκέψης, και αυτό σημαίνει ότι εκείνος δεν είναι ποτέ απών».²⁶

Στην *Άγρια σκέψη*, βιβλίο το οποίο αφιέρωσε στο Merleau-Ponty, ο Lévi-Strauss θα διενεργήσει μια διεξοδική έρευνα στον τρόπο ζωής των πρωτόγονων φυλών, εγκαθιστώντας τα πραγματικά θεμέλια της εθνολογίας, δηλαδή της επιστήμης που για τον Merleau-Ponty απαιτεί να μεταμορφώσουμε τους ίδιους τους εαυτούς μας όταν το αντικείμενό μας είναι «άλλο».²⁷ Ενώ ο Lévy-Bruhl υποστήριζε πως η πρωτόγονη νοοτροπία, καθότι έντονα μυστική είναι ελάχιστα ικανή να συλλάβει μέσω εννοιών την πραγματικότητα,²⁸ ο Lévi-Strauss στην *Άγρια σκέψη* θα αναδείξει την απελευθερωτική δυνατότητα της μυθικής σκέψης, μέσω της διαμαρτυρίας της απέναντι στο μη-νόημα, με το οποίο η επιστήμη αρχικά είχε αρνηθεί να συνδιαλλαχθεί.²⁹ Η μυστικιστική μέθεξι όπως την αποκαλούσε ο Lévy-Bruhl, ή αλλιώς ασυνείδητη συνταύτιση κατά τον Carl Jung,³⁰ λαμβάνει στους Lévi-Strauss και Merleau-Ponty μια υπερβατική ως προς τη λογική θα λέγαμε έννοια καθώς ο άνθρωπος μέσω μιας εντελώς ατομικής μεθόδου, που για τον Jung αποκαλύπτεται κυρίως στα όνειρα,³¹ προσεγγίζει φαινόμενα που η επιστήμη δεν μπορεί παρά μόνο να απορρίψει. Στην πρόταξη της αντίληψης ως του ενεργήματος με το οποίο ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με τα στοιχεία και τις ακτίνες του κόσμου, ώστε να γλιστρά το υποκείμενο προς το Είναι, θα προχωρήσει στις τελευταίες του σημειώσεις ο Merleau-Ponty.³²

²⁴ C. LÉVI-STRAUSS, *Anthropologie Structurale deux*, Paris, Plon, 1973, σ. 158.

²⁵ Βλ. L. LEVY-BRUHL, *La mentalité primitive*, Paris, Flammarion, 2010, σ. 75.

²⁶ C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 13.

²⁷ Βλ. M. MERLEAU-PONTY, *Signes...*, σ. 150.

²⁸ L. LEVY-BRUHL, *La mentalité...*, σ. 575.

²⁹ C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 36.

³⁰ Βλ. Κ. ΓΙΟΥΝΓΚ, *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του*, μτφρ. Α. Χατζηθεοδώρου, Αθήνα, Αρσενίδης, 1964, σ. 24.

³¹ Πβ. Κ. ΓΙΟΥΝΓΚ, *Ο άνθρωπος...*, σ. 53: «τα όνειρα είναι φαινόμενα τελείως ατομικά και ο συμβολισμός τους δεν μπορεί να ταξινομηθεί κατά «είδος»».

³² M. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible...*, σ. 271.

Η συνύφανση του ατομικού με το λογικό εξαρτάται από τυχαίους παράγοντες. Αυτή η ανακάλυψη του Lévi-Strauss στηρίζεται κυρίως στην έννοια του μετασχηματισμού, χάρη στην οποία η έννοια της δομής λαμβάνει συγκεκριμένο νόημα.³³ Όταν ο άνθρωπος κατορθώσει να απεμπλακεί από την ποσοτική μόνο επιστημονική άποψη της πραγματικότητας και αρχίσει να θεωρεί σημαντικά τα ποιοτικά της χαρακτηριστικά, ξεπερνιέται ο παραδοσιακός δυϊσμός ανάμεσα στη ζωή και τη σκέψη που καθιερώθηκε στην επιστήμη από τον 17^ο μέχρι τον 19^ο αιώνα: στοιχεία που θεωρούνταν κενά νοήματος ή παράλογα, όπως αυτά της μυθικής σκέψης, μπορούν πλέον να συμβάλλουν σε μια λογική κατανόηση πραγμάτων και πλασμάτων με τα οποία η επικοινωνία είχε μέχρι τότε αποκλειστεί.³⁴ Η μεικτή ζώνη της πραγματικότητας δίνεται και από τον Merleau-Ponty μέσω της ανάλυσής του της ζωγραφικής τέχνης. Όπως επισημαίνει και ο Lévi-Strauss, αναφερόμενος στους Merleau-Ponty και Max Ernst, η επιτυχία της ζωγραφικής είναι που επιτρέπει την πρόσβαση σε αυτή τη ζώνη, με το να αναδεικνύει τη συναρμογή φυσικού και ψυχικού σε μεγαλύτερο και πιο αληθινό βαθμό από τη φιλοσοφική παράδοση και τον κοινό νοη.³⁵ Για να επιτύχει αυτή η θέσπιση της σχέσης μας με τον κόσμο χρειάζεται μια «ατελεύτητη προσπάθεια να εκφραστεί αυτό που *υπάρχει*», καθώς «η γλώσσα της ζωγραφικής δεν έχει “θεσπιστεί από τη φύση”: πρέπει να τη δημιουργούμε και να την αναδημιουργούμε».³⁶

Στην εισαγωγή του στη συλλογή δοκιμίων *Νόημα και μη-νόημα* ο Merleau-Ponty είχε διευκρινίσει πως «γεννιόμαστε μέσα στη λογική όπως μέσα στη γλώσσα. Αλλά θα έπρεπε ο λόγος [raison] στον οποίο φτάνουμε να μην είναι ο ίδιος που είχαμε αφήσει πίσω μας με τέτοια ένταση. Θα έπρεπε η εμπειρία του μη λογικού να μην έχει απλά ξεχαστεί. Θα έπρεπε να σχηματίσουμε μια νέα ιδέα του λόγου».³⁷ Όταν μιλάει για μια νέα ιδέα του λόγου, φαίνεται πως αναφέρεται σε μια νέα σχέση με τον κόσμο που εκείνος θα μας δώσει τη δυνατότητα να την εφεύρουμε. Ο ίδιος έχει αναφερθεί στην πρακτική αυτή. Γράφει: «Η σχέση με τον κόσμο που αναγγέλλεται ακούραστα εντός μας, δεν είναι κάτι που θα μπορούσε να φωτιστεί με μια ανάλυση: η φιλοσοφία μπορεί μόνο να την αντικαταστήσει μπροστά στα μάτια μας, να μας την προσφέρει προς εξακρίβωση».³⁸ Η βασική

33 Βλ. C. LÉVI-STRAUSS & D. ERIBON, *De près et de loin...*, σ. 143, 159, 176.

34 Βλ. C. LÉVI-STRAUSS, *Μύθος και νόημα*, μτφρ. Β. Αθανασόπουλος, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986, σ. 60-62.

35 C. LÉVI-STRAUSS, *Le regard éloigné*, Paris, Plon, 1983, σ. 329.

36 M. MERLEAU-PONTY, *Το μάτι και το πνεύμα...*, σ. 39, 88.

37 M. MERLEAU-PONTY, *Sens et non-sens*, Paris, Nagel, 1966, σ. 8.

38 M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie...*, σ. 18.

του προσφορά στη φιλοσοφία, που της δίνει έναυσμα, είναι η έμφαση που δίνει στην αρχέγονη γνώση μας του «πραγματικού», η ανάγκη του να περιγράψει την αντίληψη του κόσμου που θεμελιώνει δια παντός την ιδέα που έχουμε για την αλήθεια.³⁹

Στην φαινομενολογική του έρευνα για την αντίληψη, θα προβάλλει το ότι το ενέργημα της αντίληψης δεν μας δίνεται σαν ένα συμβάν στον κόσμο στο οποίο θα μπορούσαμε για παράδειγμα να εφαρμόσουμε την αιτιότητα, αλλά σαν μια επανα-δημιουργία και επανα-σύσταση του κόσμου σε κάθε στιγμή.⁴⁰ Η αισθητηριακή αντίληψη είναι μια τροπικότητα της γενικότερης ύπαρξης, που κατευθύνεται προς τον φυσικό κόσμο και διαμεσολαβείται μέσα μου χωρίς να είμαι η αιτία της.⁴¹ Αυτό που κάνει η αντικειμενική σκέψη είναι να αντικαθιστά τα φαινόμενα που αφορούν την ένωση του κόσμου και του υποκειμένου με την καθαρή ιδέα ενός αντικειμένου όπως είναι αυτό καθεαυτό και ενός υποκειμένου ως καθαρή συνειδητότητα.⁴² Αυτή την κατηγορία τρόπον τινά θα προσάψει και στον Lévi-Strauss παρά τη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε για το έργο του, καθώς θεωρούσε πως εκείνος έβαζε τον εαυτό σε θέση κοσμοθεωρού, που μπορεί να δει το κοινωνικό φαινόμενο αντικειμενικά, κάτι που αντιβαίνει με την μη διαπερατότητα του βιώματος που υποστήριζε ο ίδιος αλλά και όλο το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού.⁴³ Παρά τη σαφή αντίθεση του Lévi-Strauss σε μια πρόταξη του βιώματος απέναντι στην επιστημονική σκέψη μπορεί ίσως να ειπωθεί πως και οι δύο συμβάλλουν σε μια ανασύσταση της επιστήμης,⁴⁴ μέσα από την αποδοχή της ανάγκης του επιστήμονα να έρθει σε σχέση με το αντικείμενό του αλλά και μέσα από την έμφαση σε έννοιες όπως η μορφή στον Merleau-Ponty και η δομή στον Levi-Strauss,⁴⁵ καθώς και οι δύο αυτές έννοιες δημιουργούν την ανάγκη μιας αλήθειας στο φόντο του υπαρκτού, μιας αλήθειας

39 Στο ίδιο, σ. 16. Η προσπάθειά του είναι να φανερωθεί κάθε θραύσμα ενός ορατού θεάματος που ικανοποιεί ένα άπειρο αριθμό συνθηκών, καθώς από τη φύση του το πραγματικό συμπιέζει σε κάθε στιγμή του μια απειρότητα σχέσεων (βλ. στο ίδιο, σ. 379-0).

40 Βλ. στο ίδιο, σ. 251.

41 Βλ. στο ίδιο, σ. 261.

42 M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie...*, σ. 376.

43 M. MERLEAU-PONTY, *L'institution. La passivité. Notes de cours au Collège de France 1954-5*, Paris, Belin, 2003, σ. 120.

44 Βλ. C. LÉVI-STRAUSS, *Tristes tropiques...*, σ. 61.

45 Ο Merleau-Ponty χάρη στην έννοια της μορφής δίνει άπλετο χώρο στην επιστημονική εργασία, χωρίς όμως να αναγνωρίζει σε αυτήν μια αντικειμενική γνώση, για εκείνον «η μορφή δεν είναι ένα στοιχείο του κόσμου αλλά ένα όριο προς το οποίο τείνει η φυσική γνώση και που την προσδιορίζει» (M. MERLEAU-PONTY, *La structure du comportement...*, σ. 153).

που δεν ανταποκρίνεται εξαρχής στην λογική μας κατανόηση. Ο Merleau-Ponty μιλάει ήδη από το πρώτο βιβλίο του για την ανάγκη μιας «άλλης φιλοσοφίας που επαναβρίσκει τους εσώτερους συσχετισμούς της σκέψης σε όλα τα φαινόμενα».⁴⁶

Στην *Άγρια σκέψη* ο Lévi-Strauss, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να εντοπίσει τη μονιμότητα και το βάθος της σχέσης του ανθρώπου με τον κοινωνικό του περίγυρο, θα δώσει την απαραίτητη βαρύτητα στην έννοια του συγκεκριμένου.⁴⁷ Αντιμέτωπος με την συγκεκριμένη γνώση που προέβαλλαν οι ιθαγενείς θα παρατηρήσει πως μια αποδοχή του συγκεκριμένου συνεπάγεται τη συμμετοχή μας σε αυτό και την εκ των υστέρων νοηματοδότησή του, αφού τίποτα που δεν έχει νόημα δεν μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί.⁴⁸ Μια στάση που υποδεικνύει πως για εκείνον η σκέψη προϋπάρχει της πράξης, γιατί η πρακτική της επικύρωση και βιωματική της αποδοχή βασίζονται σε μια εσώτερη κατανόηση των κανόνων που τη διέπουν.⁴⁹ Στη δυνατότητα σύλληψης μιας βαθύτερης δομής των πραγμάτων μέσω μιας «μεταφυσικής του συγκεκριμένου» που πρώτος έθεσε ο Rimbaud ως μια ανάγκη να δούμε τα πράγματα καθεαυτά, συμβάλλει και το έργο του Merleau-Ponty.⁵⁰ Στη συλλογή δοκιμίων *Σημεία*, στο άρθρο του για τον Lévi-Strauss, ο Merleau-Ponty αναφέρεται κι εκείνος στην νέα αν και παλιά γνώση που προσφέρει ο ιθαγενής άνθρωπος, καθώς στην εξελιγμένη κοινωνία «η ανταλλαγή, η συμβολική λειτουργία, χάνουν την αυστηρότητά τους, αλλά ακόμη και την ιερατική τους ομορφιά: τη μυθολογία και την τελετουργία αντικαθιστούν ο λόγος και η μέθοδος, αλλά επίσης και μια βέβηλη χρήση της ζωής, συνοδευμένη

46 Βλ. στο ίδιο, σ. 138. Πβ. C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 73. Η πλευρά του Lévi-Strauss είναι μάλλον η αντίθετη στο συγκεκριμένο τομέα, καθώς θεωρεί πως η νοηματοδότηση των όρων δεν έχει ποτέ εσώτερη προέλευση, είναι πάντα «κατά συνθήκη».

47 Το *συγκεκριμένο* είναι μια βασική έννοια στην κοινωνική ανθρωπολογία καθώς της προσδίδει την πρωτοτυπία της μέσω της έρευνάς της για ένα αντικείμενο που θα είναι την ίδια στιγμή αντικειμενικά πολύ μακρινό και υποκειμενικά πολύ συγκεκριμένο. Η δομική ανάλυση δεν αλλάζει τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τις κοινωνικές σχέσεις όπως παρουσιάζονται συγκεκριμένα αλλά «επιτρέπει να τις καταλάβουμε καλύτερα», «σε ένα πιο βαθύ επίπεδο που μέχρι τότε παρέμενε μη αντιληπτό». Βλ. C. LÉVI-STRAUSS, *Anthropologie Structurale deux...*, σ. 17, 100. Σχετικά με τον νευραλγικό ρόλο του *συγκεκριμένου* στη διαμόρφωση του στοχασμού του Merleau-Ponty, βλ. Ι. ΜΑΡΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Μ. Merleau-Ponty. Προς μια οντολογία του συγκεκριμένου*, Εκδ. Οκτώ, Αθήνα, 2018.

48 Βλ. C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 208

49 Πβ. C. LÉVI-STRAUSS, *Mythologiques IV- L'homme nu*, Paris, Plon, 1971, σ. 605: «η σκέψη, και ο κόσμος που την περικλείει και που εκείνη περικλείει, είναι δύο συνακόλουθες εκδηλώσεις μιας ίδιας πραγματικότητας».

50 Βλ. Ν. -Χ. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις του ορατού...*, σ. 385.

άλλωστε από μικρούς παρηγορητικούς μύθους χωρίς βάθος». ⁵¹ Ενδιαφέρον έχει στο σημείο αυτό η σύνδεση της έννοιας του συγκεκριμένου από τον Lévi-Strauss με τις σχέσεις αυθεντικότητας: μόνο εφόσον τα άτομα έχουν μια συγκεκριμένη γνώση το ένα του άλλου είναι δυνατόν να γίνει λόγος για ένα επίπεδο αυθεντικότητας. ⁵² Κατά τον Lévi-Strauss θα πρέπει να αναγνωρίσουμε μάλιστα ότι «οι λεγόμενοι πρωτόγονοι λαοί μπόρεσαν να επεξεργαστούν λογικές μεθόδους για να εντάξουν, κάτω από τη διπλή όψη της λογικής ενδεχομενικότητας και της θυμικής αναταραχής, την αλογικότητα μέσα στη λογικότητα». ⁵³

Η συνδυαστική ανάγνωση του έργου του Merleau-Ponty και του Lévi-Strauss, δύο εκ των σημαντικότερων στοχαστών του 20^{ου} αιώνα, μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε πως και οι δύο ανήκουν στη χορεία εκείνων που άσκησαν τη λειτουργία ενός στοχασμού ριζοσπαστικού, που στοχεύει στην αυτόκατανόηση, ⁵⁴ καθώς μέσα από μια διαρκή τριβή με τον Λόγο και τα εργαλεία του μπόρεσαν να έρθουν πιο κοντά σε ανθρώπινες μορφές συμπεριφοράς που συχνά αποφεύγουμε να κατανοήσουμε, βλέποντάς τις ως ξένες. ⁵⁵ Όμως, όπως θα πει ο Lévi-Strauss, αυτή «η γοητεία που ασκούν πάνω μας έθιμα, φαινομενικά πολύ απομακρυσμένα από τα δικά μας, το αντιφατικό συναίσθημα της παρουσίας και της ξενικότητας που μας γοητεύουν, δεν έγκειται μήπως στο ότι αυτά τα έθιμα είναι πολύ πιο κοντά από ό,τι φαίνεται στις δικές μας συνήθειες, των οποίων μας παρουσιάζουν μια αινιγματική εικόνα που ζητά να αποκρυπτογραφηθεί»; ⁵⁶ Και τότε, αν αποκαλύψουμε αυτές τις κρυφές για μας αρετές που μας φανερώνονται σε κάθε τέτοιου τύπου έθιμα και κοινωνικές συμπεριφορές, ίσως θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε αυτό που με λογοτεχνικό περισσότερο τρόπο λέει στους *Θλιμμένους Τροπικούς* ο Lévi-Strauss: «Αυτό που αποκαλούμε εξωτισμό εκφράζει μια ανισότητα ρυθμού, σημαντική κατά τη διάρκεια κάποιων αιώνων και που συγκαλύπτει προσωρινά ένα πεπρωμένο το οποίο θα μπορούσε εξίσου να παραμείνει αλληλέγγυο, όπως το συνέλαβαν ο Αλέξανδρος και οι Έλληνες βασιλείς στις όχθες του Γιάμουνα, οι αυτοκρατορίες των Σκυθών και των Πάρθων, οι ναυτικές εξερευνήσεις των Ρωμαίων στις ακτές του Vietnam, και

51 M. MERLEAU-PONTY, *Signes...*, σ. 157.

52 βλ. G. CHARBONNIER, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Paris, Plon, 1961, σ. 63.

53 C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 291.

54 M. MERLEAU-PONTY, *Phénoménologie...*, σ. 288.

55 Πβ. C. LÉVI-STRAUSS, *Anthropologie Structurale deux...*, σ. 398. Εκεί θα σημειώσει πως η κρίση μας για μια ανθρώπινη κουλτούρα ως αδρανής ή στάσιμη πολλές φορές πηγάζει από την άγνοιά μας για τα πραγματικά της ενδιαφέροντα, ακριβώς γιατί δεν μοιάζει με τη δική μας.

56 C. LÉVI-STRAUSS, *La pensée sauvage...*, σ. 251.

οι κοσμοπολίτικες αυλές των Μογγόλων αυτοκρατόρων». ⁵⁷ Η ερμηνεία αυτή παρουσιάζει αναλογίες με το τελευταίο ανολοκλήρωτο μεταθανάτιο έργο του Merleau-Ponty *Το ορατό και το άορατο*. Εκεί ίσως παρατηρείται η όλο και πιο έντονη ροπή του προς μια φιλοσοφία που δεν θα περιορίζεται σε ό,τι εξηγείται αλλά θα αφήνει το αληθινό να φανεί μέσα από την εμπειρία· στη φιλοσοφία αυτή καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει η έννοια της *σάρκας*, συγγενική με την έννοια του Εΐναι, ⁵⁸ ενώ τις ιδέες του «άλλου» ή τις δικές μας μάλλον τις καλωσορίζουμε ή τις νιώθουμε με αγάπη ή απέχθεια παρά τις «κατανοούμε», καθώς υπάρχουν εκ προοιμίου σε ένα κοινό βάθος και φανερώνονται αναλλοίωτες και σε προγενέστερα αλλά και σε μεταγενέστερα ηλικιακά στάδια του ανθρώπου. ⁵⁹

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΕΛΙΔΩΝΗΣ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ

57 C. LÉVI-STRAUSS, *Tristes Tropiques...*, σ. 147.

58 Βλ. Ν.Χ. ΜΠΑΝΑΚΟΥ-ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ, *Διαστάσεις του ορατού...*, σ. 412 και 292-307. Πβ. Ι. ΜΑΡΚΟΥΛΑΤΟΣ, *Maurice Merleau-Ponty...*, σ. 271-325.

59 Βλ. Μ. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible...*, σ. 29: «Αν και πολύ πρώιμα, τα κίνητρα και οι αφηρημένες κατηγορίες λειτουργούν σίγουρα στην άγρια σκέψη, όπως δείχνουν αρκετά οι εξαιρετικές προκατανοήσεις της ενήλικης ζωής από την παιδική ηλικία: και μπορεί κανείς να πει πως ολόκληρος ο άνθρωπος βρίσκεται ήδη εδώ». Πβ. C. LEVI-STRAUSS, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, PUF, 1949, σ.120:«Κάθε παιδί φέρει μαζί του, όταν γεννιέται, και υπό μια εμβρυακή μορφή, το σύνολο των πιθανοτήτων που κάθε κουλτούρα, και κάθε περίοδος της ιστορίας, άλλο δεν κάνουν παρά να επιλέξουν για να την κρατήσουν και να την αναπτύξουν. Κάθε παιδί φέρει όταν γεννιέται, και υπό τη μορφή προσχεδιασμένων νοητικών δομών, την ολότητα των μέσων που διαθέτει η ανθρωπότητα από κάθε αιωνιότητα για να προσδιορίσει τις σχέσεις της με τον κόσμο και τις σχέσεις της με τον άλλον». Για την ταύτιση των δύο στο θέμα της παιδικότητας με βάση την αντίθεσή τους στον Piaget καθώς εκείνος αφήνει «ανεξέταστο το θέμα της κοινωνικής εξέλιξης του παιδιού» βλ. επίσης E. BIMBENET, *Nature & Humanité. Le problème anthropologique dans l'œuvre de Merleau-Ponty*, Paris, Vrin, 2004, σ. 288. Για την σχέση της αντίληψης της παιδικότητας με τον κοινό ιστό που συνέχει τον άγριο κόσμο βλ. Μ. MERLEAU-PONTY, *Le visible et l'invisible...*, σ. 257.

※ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ είναι επιστημονικό σωματείο χωρίς κερδοσκοπικούς σκοπούς. Αποβλέπει στη συνένωση των ελληνικών φιλοσοφικών δυνάμεων και στην καλλιέργεια και στην προβολή της φιλοσοφίας στον ελληνικό και στο διεθνή χώρο. Ως τακτικά μέλη της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας γίνονται δεκτοί Έλληνες που έχουν Διδακτορικό Δίπλωμα και επιδίδονται στον φιλοσοφικό στοχασμό και γενικότερα εκδηλώνουν έμπρακτο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία. Η εγγραφή νέων μελών γίνεται ύστερα από υποβολή αίτησης του ενδιαφερομένου, με πρόταση του Διοικητικού Συμβουλίου της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας και μετά από σχετική έγκριση της Γενικής Συνέλευσης των μελών της.

※ Η Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση είναι το επιστημονικό περιοδικό της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας. Εκδίδεται τρεις (3) φορές το χρόνο, αδιάλειπτα από το 1984. Αποτελεί το αρχαιότερο και το πιο σημαντικό φιλοσοφικό περιοδικό της Ελλάδος. Απευθύνεται προς όλους ερευνητές και στοχαστές, είτε αυτοί ζουν στην Ελλάδα ή αυτοί διαμένουν στο εξωτερικό. Η προσπάθεια της είναι ενωτική και οι ορίζοντές της ανοιχτοί. Αγκαλιάζει ισότιμα όλα τα φιλοσοφικά ρεύματα και κινήματα και προωθεί δημοσιεύσεις στους κλάδους της φιλοσοφίας των ανθρωπιστικών και των κοινωνικών επιστημών. Πιστή στις αρχές του πνευματικού πλουραλισμού, που υπαγορεύονται από το ίδιο το Καταστατικό της Εταιρείας, η έκδοση έχει ως στόχο τη συνένωση όλων των ελληνικών φιλοσοφικών δυνάμεων και ταυτόχρονα την καλλιέργεια και την προβολή της ελληνικής φιλοσοφίας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Εδώ και 40 χρόνια η Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση αποτελεί τη γνήσια έκφραση του ζωντανού ελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού.

Δημοσιεύσεις

Το περιοδικό δέχεται επιστημονικές δημοσιεύσεις, δοκίμια, ερευνητικά σημειώματα και πορίσματα, βιβλιοκρισίες και άλλα έργα. Η επιστημονική δημοσίευση υπόκειται σε διπλή ανώνυμη κρίση από ειδικούς (double blind peer review).

Οδηγίες για τους συγγραφείς

Η κύρια γλώσσα του Περιοδικού είναι η Ελληνική. Το Περιοδικό δέχεται επίσης σημαίνουσες επιστημονικές δημοσιεύσεις στην αγγλική και στη γαλλική γλώσσα. Όλα τα έργα πρέπει να είναι πρωτότυπα. Την ευθύνη της γλωσσικής μορφής και του περιεχομένου των κειμένων έχουν αποκλειστικά και μόνο οι συγγραφείς. Όλες οι εργασίες πρέπει να αποστέλλονται μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας (email) στη Γραμματεία του Περιοδικού.

Χρεώσεις

Αξία συνδρομής: Ελλάδα €30 ευρώ, ΕΕ €40 ευρώ, εκτός ΕΕ €50 ευρώ, οργανισμοί €50 ευρώ. Δημοσίευση έργων μόνο με DOI €70 ευρώ και αξιολογημένης επιστημονικής εργασίας με DOI €150 ευρώ.

Πνευματική ιδιοκτησία

Οι δημοσιευμένες επιστημονικές εργασίες, καθώς και άλλα έργα για τα οποία έχει εκδοθεί DOI, διαθέτουν άδεια Creative Commons. Η πνευματική ιδιοκτησία για τις λοιπές δημοσιεύσεις (το © Copyright) ανήκει στην Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση.

Δεοντολογία της έρευνας

Το περιοδικό λαμβάνει όλα τα εύλογα μέτρα για να εντοπίσει και να αποτρέψει τη δημοσίευση έργων για τις οποίες έχει διαπιστωθεί παράτυπη συμπεριφορά.

Διεύθυνση

Καθηγητής Κωνσταντίνος Βουδούρης

Διευθυντής συντάξεως της ΕΦΕ

Σιμωνίδου 5, 17456 Άλιμος, Ελλάς.

Ηλεκτρονική επικοινωνία της ΕΦΕ και του Περιοδικού: info@philosophia.org.gr

ιστότοπος: www.philosophia.org.gr

DOI: 10.57587/GPR

Αναλυτικά οι λεπτομέρειες στην ιστοσελίδα: www.philosophia.org.gr